

*Рижа У. В.,**асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ ФУНКЦІЙ ТОЧКИ ЗОРУ ЗА ДОПОМОГОЮ РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Анотація. У статті подано аналіз різних лінгвістичних засобів, що реалізують семантичні функції точки зору крізь призму дискурсної лінгвістики. Висвітлено роль точки зору у системі взаємодії між автором і читачем, наратором, наратором і персонажами.

Ключові слова: семантичні функції точки зору, лінгвістичні засоби, дискурсна стилістика, просторово-часова, психологічна, ідеологічна точки зору, дієслова сприйняття.

Постановка проблеми. Поняття «точки зору» або, як ми розуміємо і послуговуємося синонімічно, наративної стратегії авторського викладу є центральним літературним явищем у літературній критиці ХХ ст. і невід'ємним об'єктом сучасних лінгвістичних досліджень. Традиційно дослідження «точки зору» проводять у рамках стилістики дискурсу, та варто зазначити, що останнє десятиліття спостерігаємо тенденцію появи праць про точку зору у контексті лінгвістичного аналізу та дискурсу художнього тексту [3, 6]. Серед науковців, які присвятили свої дослідження темі «точки зору», є імена відомі у вузьких та широких наукових колах – це М. Бахтін, В. Виноградов, В. Шкловський, Б. Успенський. Що стосується виключно вітчизняної лінгвістики, то праць, пов'язаних із дослідженнями точки зору як феномена дискурсу, є недостатньо або й зовсім мало. Запит на такі наукові дослідження (а головне їхню актуальність) неодноразово наголошує та доводить у своїх публікаціях І. Бехта, доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка; зокрема, є засновником та організатором проведення наративних студій та лінгвістичного колоквиуму «Текст. Культура. Соціум» для молодих учених. Учений досліджує оповідні наративні структури різножанрових текстів із позиції їхньої філософії, діалектики та поетики, у вимірах когніції та дискурсу [1].

Праці зарубіжних учених висвітлюють можливі варіації точки зору (зовнішні, внутрішні, мінливі, перманентні, множинні та ін.), але питання того, як мова тексту передає точку зору і значною мірою впливає на зв'язки між персонажами та подіями, залишається недоопрацьованим і потребує детального вивчення, висвітлення та чіткої систематизації.

Мета статті – проаналізувати різні лінгвістичні засоби, що реалізують семантичні функції точки зору крізь призму дискурсної стилістики.

Виклад основного матеріалу. Дискурсна стилістика і її гносеологічні вчення значною мірою відійшли від формалістських теоретичних засад традиційної стилістики: вона не тільки базується на інших інструментах аналізу (функціональна теорія мови, аналіз прагматики та дискурсу), але й також займається іншою ділянкою аналізу (опис літературних текстів як прикладів текстів, що цілком природно й органічно з'являються в певному соціальному контексті, аніж радше ізольовані

й позбавлені будь-якого контексту окремі речення) і ставить перед собою різні завдання та цілі наукового дослідження [4].

Нагадаємо, що базову проблематику дискурсної стилістики, її науково-дидактичні завдання можна звести до таких постулатів:

– напрацювання методики, що розкриває суть літературного тексту: від його глибинної композиційної структури до поверхневої композиційної структури (його семантики);

– синтез системи поглядів художнього універсуму на різних рівнях його об'єктивації – від мікрорівневої площини: висловлення, абзацу, параграфа, до макрорівневої площини: цілого текстового утворення, фокалізації письменника, фокалізації наратора та персонажа, форми репрезентації нарації, способів репродукції персонажного мовомислення [2].

На відміну від стилістики формалізму, що цілком фокусується на передньопланових наративних структурах літературного тексту, зокрема синтаксичних та фонологічних структурах в коротких текстах (віршах), дискурсна стилістика частіше націлена на імпліцитні (приховані) значення в системі тексту та ідеологію, що лежить в основі соціального дискурсу [5].

Р. Фуллер, відомий британський лінгвіст, послуговується концепцією М. Бахтіна про поліфонічні оповідання і показує наскільки негармонійно та неузгоджено погляди на соціальні питання певної епохи реалізуються або відбиваються в різних мовних стилях головних героїв твору Чарльза Дікенса «Важкі часи».

Ідеологічна точка зору відіграє важливу роль в мотивації та організації першочергової мети і завдань тексту – розповісти читачеві про моральні цінності та життєві принципи окремого персонажа, а іноді й повідомити про упередження, які має оповідач щодо своїх персонажів [7].

Будучи важливим аспектом текстової організації, дискурсна стилістика дослідила та вивчила різні лінгвістичні засоби та моделі для того, щоб пояснити функції точки зору в літературному тексті. Теоретичні вчення Р. Фуллера про точку зору значною мірою орієнтовані на її соціальні та критичні функції [12].

Фундаментальним у підході Р. Фуллера є те, що значення лінгвістичних структур в літературі він отожднює зі стосунками між побудовою тексту та соціальними, інституційними, ідеологічними умовами його творення [11].

Р. Фуллер наслідує Б. Успенського не повністю, а частково, бо відкидає поняття фразеологічної точки зору як такої і виокремлює три типи точки зору: просторово-часову, ідеологічну та психологічну. Нагадаємо, що Б. Успенський у книзі «Поетика композиції» вперше у вітчизняній науці розглянув точку зору у виключно лінгвістичному сенсі. Він запропонував семіотичну модель для дослідження стратегії наративного викладу (інакше точки зору), що ґрунтується на семіотичному підході. Дослідник теоретично визначив різні підходи до розу-

міння «точки зору», виділивши чотири плани (рівні) її розгляду, і умовно позначає їх як «план оцінки», «план фразеології», «план просторово-часової характеристики» та «план психології» [8].

Кожен із цих типів точки зору має чітке визначення і своє лінгвістичне втілення (словесне обрамлення). Р. Фуллер досить стисло описує просторово-часову та ідеологічні точки зору, натомість більшість матеріалу присвячує дослідженню психологічної точки зору.

За його словами просторово-часова точка зору належить до точки зору, що відповідає позиції спостерігача. Спостерігач деякі речі бачить зблизька, інші ж навпаки, здалеку; деякі речі сфокусовані, потрапляють в його поле зору і привертають його увагу, інші є менш помітними й не надто важливими. Оглядова позиція також може рухатися, наприклад вздовж лінії пейзажу. Читача «провадить» за собою організація тексту, дає змогу йому уявляти людей, предмети, будівлі, краєвиди, і все це так, начебто він безпосередньо перебуває у реальних просторах описуваного в тексті.

Засоби лінгвістичної реалізації просторової точки зору – це дейктична система та прийменники і прислівники місця. Під терміном «дейксис» розуміємо очевидне використання займенника першої особи однини під час реалізації внутрішньої оповідної перспективи.

Щодо часової точки зору, то за словами Р. Фуллера, вона формує враження читача, які той отримує від подій, адже «пересуватися» сторінками тексту читач може швидко або повільно, у послідовному ланцюжку подій або навпаки ізольованими сегментами. Часова точка зору включає в себе своєрідні «відхилення» й «відриви» від природного перебігу часу до прикладу повернення в минуле, передбачення майбутнього, зустрічей і переплетень історій і сюжетних ліній, що належать до зовсім різних діапазонів часу.

Лінгвістична реалізація часової точки зору можлива за допомогою вживання прийменників та прислівників часу і дейксису.

Р. Фуллер додатково не пояснює нам семантики просторово-часової точки зору, а розмежує лінгвістичні категорії, що уможливають реалізацію просторово-часової точки зору: дейксис, прислівники та прийменники часу і місця [11].

Поняття «ідеології» Р. Фуллер трактує як «систему вірувань, цінностей, переконань і категорій, посилаючись на які людина та суспільство розуміють і пізнають світ і в якій “пропорції”, тобто в якому співвідношенні це стосується тексту». Найчастіше під ідеологією розуміємо «набір цінностей або систему переконань, що передаються за допомогою тексту» [4]. Вибудовуючи ідеологічну точку зору в розповіді, автор має в своєму розпорядженні різні засоби її реалізації, і для її аналізу перш за все варто відповісти на запитання «хто саме в композиційній структурі твору є двигуном (центром) формування тої чи іншої ідеології». На думку Р. Фуллера, ідеологічна точка зору може втілюватись двома способами: прямим – через різні модальні структури, що виказують судження і переконання наратора або персонажа; або непрямим способом – за допомогою інших частин мови [11].

Р. Фуллер неодноразово наголошує на важливій ролі модальності в процесі формування ідеологічного плану твору. Лінгвістична реалізація, яка прямо і безпосередньо виражає судження та погляди оповідача/персонажа здійснюється за допомогою:

– слів модальності;

– прислівників модальності, серед яких «звичайно», «можливо», «авжеж» (It is certain/probable that) і т. ін. Вони мають прикметникові еквіваленти: «точно», «можливо», «можна з впевненістю стверджувати, що...»;

– прикметників та прислівників оцінювального характеру: «на щастя», «щасливий», «везучий»;

– дієслова, що виказують певні знання, передбачення, прогнози, оцінку, серед них «здаватися» (seem), «вірити» (believe), «гадати» (guess), «передбачати» (foresee), «схвалювати» (approve), «не любити, драгувати, відчувати неприязнь» (dislike);

– загальні речення: узагальнені твердження та загальні судження про загальноприйняті та відомі природні факти.

У своєму трактуванні психологічної точки зору Р. Фуллер опирається на вчення та дослідження Б. Успенського і насамперед проводить різницю, тобто розмежує внутрішню та зовнішню оповідну перспективу [8]. Далі ці два відмінні види оповідної перспективи він розділяє на підвиди і утворює чотирікласову категоризацію, де кожен тип називає просто й лаконічно – тип А, Б, В і Г.

У внутрішній точці зору він вбачає і виділяє два підтипи, бо вибір оповідної перспективи тут лежить між свідомістю персонажа (тип А) або всезнаючого оповідача (тип Б), що має цілковитий та безперешкодний доступ до думок та почуттів персонажів.

Коли мова йде про зовнішню точку зору, то у Р. Фуллера вибір лежить між дійовими особами та процесами, що описуються з позиції, яка перебуває далеко за межами свідомості персонажа (тип В) або через оповідача (тип Г), який попри свій повний контроль над веденням оповіді, подіями та персонажами все одно має доступ до приватних думок, особистих міркувань та переживань.

Лінгвістична реалізація типу А, яка здебільшого є оповіддю від першої особи (рідше оповідню від третьої особи, що зазнає відчутного впливу точки зору одного з персонажів, до прикладу Габріель у повісті Дж. Джойса «Мертві» з її внутрішнім монологом, який є зразком вживання займенників першої особи однини, слів модальності (прикметники та прислівники оцінки), з акцентом на думки діючого оповідача та думки й переживання персонажа або наратора, передані за допомогою дієслів сприйняття (*verba sentiendi*). *Verba sentiendi* – це дієслова, що описують стан, почуття, думки, відчуття та процеси розумової діяльності, до яких спостерігач не має прямого доступу. Прикладами *verba sentiendi* є hope (сподіватись), feel (відчувати), perceive (сприймати) [9]. Мовець, який «приписує» ці процеси головному герою нібито ставить себе на його місце і займає його «оглядовий майданчик».

Інший лінгвістичний вибір, який доводиться робити оповідачеві, – це вибір слів та манери висловлювання, що може індивідуалізувати і виокремити оповідача. Певний психотип або підбір особливої лексики може допомогти у визначенні їх соціального класу або статусу. Перехідні синтаксичні конструкції можуть надати і навіть «нав'язати» персонажу певний світогляд [7].

Ілюстрацією типу А є уривок твору С. Фітцджеральда «Великий Гетсбі», де модальність висувається на перший план за допомогою оцінювальних прикметників та прислівників і загальних речень. Тут знаходимо багато дієслів сприйняття (*verbi sentiendi*), що виражають думки та почуття Ніка, і це є першим сигналом суб'єктивної точки зору (особові займенники є схожими індикаторами):

In my younger and more vulnerable years my father gave me some advice that I've been turning over in my mind ever since.

"Whenever you feel like criticizing any one", he told me, "just remember that all the people in this world haven't had the advantages that you've had".

He didn't say anymore, but we've always been unusually communicative in a reserved way, and I understood that he meant a great deal more than that. In consequence, I'm inclined to reserve all judgements, a habit that has opened up many curious natures to me and also made me the victim of not a few veteran bores... Reserving judgements is a matter of infinite hope. I am still a little afraid of missing something if I forget that, as my father snobbishly suggested, and I snobbishly repeat, a sense of the fundamental decencies is parceled out unequally at birth.

За типологією Р. Фуллера, тип Б є втіленням внутрішньої перспективи і асоціюється з послідовним використанням третьої особи всезнаючого оповідача, який розповідає про думки та почуття персонажів оповіді. Інакше кажучи, автор демонструє читачеві усі думки, замисли, відчуття і внаслідок цього найпомітнішими лінгвістичними маркерами цього типу внутрішньої нарації є використання дієслів сприйняття (*verbi sentiendi*). Авторська модальність не є ключовою, тому що акцент поставлено на самих персонажів, а не на позицію, з якої їх описують.

Тип Б відрізняється від типу А і не є цілком суб'єктивним – інакше кажучи, читач не є повністю націленим на психологію персонажа і його внутрішні думки; тут знаходимо авторські висловлювання щодо думок та почуттів персонажа, сформульованих цим автором.

Як приклад вербальної реалізації Р. Фуллер наводить уривок твору М. Піка «Тітус Гроан», дієслова сприйняття в прикладі підкреслено.

Again he fastened his gaze upon the first dozen feet of vertical stone, choosing and scrutinizing the grips that he would use. His survey left him uneasy. It would be unpleasant. The more he searched the wall with his intense eyes the less he liked the prospect, but he could see that it was feasible if he concentrated every thought and fibre upon the attempt.

На противагу типу А і Б, тип В та Г належать до зовнішньої перспективи і позначаються стислими й невеликими за своїм обсягом описами думок та почуттів персонажів або оповіддю зі сторони наратора, і найчастіше супроводжується відмовою від стовідсоткової достовірності і точності викладу інформації.

Тип В вважають неупередженою формою оповіді від третьої особи з двох основних причин: по-перше, внутрішні процеси тут майже ніким не переповідаються і дієслова сприйняття «*verbi sentiendi*» викоринені з тексту; по-друге, оцінювальні модальності також «опускаються», оскільки наратор схильний коментувати і судити дії персонажа.

Стиль письма типу В досить об'єктивний та нейтральний і асоціюється з манерою викладу Г. Флобера та його об'єктивним реалізмом, передачею та викладом новин і т. ін. Варто згадати й стиль письма Е. Хемінгуея, який воліє виставляти на передній план дії та конкретні фізичні характеристики. Оцінювальні модальності та дієслова сприйняття в його текстах наявні, але є нечисельними. Та й взагалі можливість існування тексту цілком позбавленого будь-яких модальностей є доволі сумнівною.

Для наочної ілюстрації типу В Р. Фуллер вдається до твору Е. Хемінгуея «Вбивці». За словами самого Р. Фуллера, цей уривок є рідкісним прикладом «чистої» некомбінованої зовнішньої точки зору:

Outside the arc-light shone through the bare branches of a tree. Nick walked up the street beside the car-tracks and turned at the next arc-light down a side-street. Three houses up a street was Hirsch's rooming house. Nick walked up the two steps and pushed the bell. A woman came to the door.

"Is Ole Anderson here?"

"Do you want to see him?"

"Yes, if he's in".

Nick followed the woman up a flight of stairs and back to the end of a corridor. She knocked on the door.

На відміну від типу В і його зовнішньої перспективи, особа наратора типу Г стає дуже помітною й вагомою через точне використання модальностей, а іноді й особових займенників. Раніше ми вже зазначали, що таке враження зумовлене присутністю наратора, який контролює ведення оповіді, визначає світогляд і при цьому не має прямого доступу до думок та почуттів персонажів. Зовнішня точка зору стосовно персонажів лінгвістично виражається за допомогою слів «віддалення та відчуження», серед них «*apparently*» (безсумнівно), «*evidently*» (очевидно), «*perhaps*» (можливо), «*as if*» (неначе), «*it seemed*» (здавалося, що). Ці модальні вирази (маркери) вказують на намір наратора зрозуміти та інтерпретувати психологію персонажів, часто посилюючись на їхню мову, жести, мову тіла та фізіологічні особливості. Таким чином цей тип зовнішнього спостереження оповідача створює певну відстань/дистанцію між ним самим та іншими персонажами.

Р. Фуллер демонструє тип Г фрагментом з твору А. Бенета «Райсімен Степс», де так звані «слова відчуження» підкреслено для кращої наочності:

On an autumn afternoon of 1919 a hatless man with a slight limp might have been observed ascending the gentle, broad acclivity of Riceyman Steps, which lead from King's Cross Road up to Riceyman Square, in the great metropolitan industrial district of Clerkenwell... The brown eyes seemed a little small; they peered at near objects. As to his age, an experienced and cautious observer of mankind, without previous knowledge of this man, would have said no more than he must be past forty. The man himself was certainly entitled to say that he was in prime of life. He wore a neat dark-grey suit, which must have been carefully folded at nights... He gave an appearance of quiet, intelligent, refined and kindly prosperity; and his little eyes shone the varying lights of emotional sensitiveness.

Цінність моделі Р. Фуллера полягає в наданні чіткого лінгвістичного критерію для розпізнання і визначення кожного типу точки зору; відповідно можемо виділити найважливіші лінгвістичні категорії кожної семантичної функції точки зору:

– Просторово-часова (спосіб вираження – дейксис).

– Ідеологічна, може бути експліцитною, тобто явною, виразною і точною і виражається за допомогою модальності, оцінювальних прикметників та прислівників; та імпліцитною (неточною, невиразною, де «щось мається на увазі») і виражається за допомогою певного лексику та перехідності.

– Психологічна – виражається за допомогою модальності, оцінювальних прикметників та прислівників, дієслів сприйняття (*verba sentiendi*) та загальних речень.

Дослідження та аналіз цих різних лінгвістичних категорій показують, що ідеологічна та психологічна точки зору мають схожі лінгвістичні реалізації. Доктор М. Тулан, професор Бірмінгемського університету кафедри англійської мови та прикладної лінгвістики, висуває ідею, що психологічна та ідеологічна точки зору накладаються, нашаровуються одна на одну

тому, що обидві є предметом оцінки речей. Водночас вони є предметом нашого визначення і трактування психологічної та ідеологічної точок зору і те, як ми самі їх характеризуємо.

Виходячи з вивченого та опрацьованого матеріалу, можемо вважати, що ідеологічна точка зору відноситься радше до тексту загалом, ніж до поодиноких окремих оцінювальних речень та тверджень і має телеологічне призначення [7].

До нашої уваги Р. Фуллер пропонує такі приклади ідеологічної точки зору:

– His gambling was disastrous for the family.

– Through the fence, between the curling flower spaces, I could see them hitting.

– It was dark, chilly, misty morning likely to end in rain – one of those mornings when even happy people take refuge in their hopes.

Аналізуючи перше речення, вбачаємо в ньому оцінювальну точку зору, а в другому перцептивну (чуттєву) і обидві відносимо до площини психологічної точки зору.

Третій приклад – це речення, взяте з твору Дж. Еліота «Млин на Флоссі», є обширним і дещо складнішим, адже являє собою втілення точки зору всезнаючого наратора, який є «двигуном» або «провідником» авторської точки зору у творі. Р. Фуллер вважає речення зразком «здорового глузду» (common sense) і сукупної картини вибудованої із загальних раціональних тверджень. Воно формує основу ідеології, за критеріями якої ми можемо оцінити та охарактеризувати персонажів твору. Речення саме по собі не є високо ідеологічним; функція його як частини розповіді полягає в донесенні до читача певної ідеології.

Точки зору оповідача та персонажа призначені для вибудовування ідеологічної точки зору, але не кожен оцінку варто вважати ідеологією.

Рішення виключити речення № 2 (цитата з твору В. Фолкнера «Галас і шаленство» (The Sound and the Fury)) з площини ідеологічної точки зору і включити її до площини психологічної точки зору свідчить про можливість переходу однієї в іншу.

Аналіз Р. Фуллера не можемо вважати вичерпною характеристикою вибору лінгвістичної реалізації точки зору в художньому творі, та саме він закладає ті фундаментальні підвалини для подальших модифікацій та розширення дослідження, які згодом візьме за основу для свого вагомого і складнішого дослідження П. Сімпсон. Він розробляє евристичну модель для аналізу психологічної точки зору в оповіді і презентує чотири модальні системи (деонтична, буїлістична, епістемічна та перцептивна) [10].

Можемо з впевненістю сказати, що дослідження та праці П. Сімпсона варті нашої уваги та детального висвітлення в наступних наукових публікаціях. Стаття є лише одним з етапів поступового, послідовного й ґрунтовного дослідження лінгво-нарративної проблематики точки зору.

Література:

1. Бехта І.А. Дискурс наратора в англійській прозі : [монографія] / І.А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304с.
2. Бехта І.А. Теоретичні засади дискурсивної стилістики / І.А. Бехта // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – № 64. – С. 14–20.
3. Вит Н.П. Языковые средства реализации точки зрения автора и персонажа в несобственно-авторском повествовании : дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1984.
4. Волков А. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / А. Волков. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
5. Єфімов Л.П. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз: учбово-методичний посібник / Л.П. Єфімов, О.А. Ясінецька. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 240 с.
6. Иванчикова Е.А. Синтаксис текстов, организованных авторской точкой зрения / Е.А. Иванчикова // Языковые процессы современной русской художественной литературы. – М., 1977.
7. Смушинська І.В. Концепція розумово-мовленнєвої діяльності серед лінгвістичних парадигм ХХ століття / І.В. Смушинська // Іноземна філологія. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2002. – Вип. 33.
8. Успенский Б.А. Поэтика композиции / Б.А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 352 с.
9. Prince G. A Dictionary of Narratology / Gerald Prince. – Lincoln : University of Nebraska Press, 1989. – 126 p.
10. Simpson P. Language, Ideology and Point of View / P. Simpson. – London : Routledge, 1993.
11. Fowler R. How to see through language : Perspective in fiction / R. Fowler // Poetics. – 1982. – № 11.
12. Fowler R. Linguistic Criticism / R. Fowler. – Oxford, 1986.

Рыжая У. В. Реализация семантических функций точки зрения с помощью различных лингвистических средств

Аннотация. В статье представлен анализ различных лингвистических средств, реализующих семантические функции точки зрения сквозь призму дискурсивной лингвистики. Освещена роль точки зрения в системе взаимодействия между автором и читателем, нарратором, наррататором и персонажами.

Ключевые слова: семантические функции точки зрения, лингвистические средства, дискурсивная стилистика, пространственно-временная, психологическая, идеологическая точки зрения, глаголы восприятия.

Ryzha U. Realization of semantic functions of point of view by means of various linguistic devices

Summary. The article presents the analysis of various linguistic devices that realize semantic functions of point of view within discourse stylistics. The role played by point of view in the complex of interactions between author and reader, narrator and narrate and characters is highlighted.

Key words: semantic functions of point of view, linguistic devices, discourse stylistics, spatio-temporal, psychological, ideological point of view, verba sentiendi.